

Bartul Marušić, mag. iur.¹

OPĆA I PRAVNA POVIJEST MAKARSKE I PRIMORJA DO AUSTRIJSKE VLADAVINE

Stručni rad / Professional paper
UDK 34(497.5 Makarska)

Makarska sa svojim primorjem obuhvaća područje južno od Omiša, a graniči s Lokvom Rogoznicom i Poljicima, dok južno kod Bačine čini završetak današnje srednje Dalmacije. S glavnim gradom Makarskom i dvadesetak okolnih sela imala je bitnu ulogu u povijesti kao granično osmanlijsko, a poslije venecijansko i austrijsko područje. Od prvotne samostalne uprave preko pokušaja prianjanja Veneciji upala je u gotovo dvostoljetnu vlast Osmanlijskog Carstva o kojemu su ipak bile pogrešne predodžbe da je bilo samo „tiranško“. Upravo su za njegove vladavine u 16. st. doneseni kazneni i javnopravni zakoni lokalne samouprave Primorske lige. O najbitnijoj općoj i pravnoj povijesti piše se u prvom dijelu, u drugom se dijelu kronološki govori o podjeli i organizaciji vlasti, a na kraju se izvještava o radu na istraživanju statuta Makarske i primorja iz 1523./1551.

Ključne riječi: Makarska, Makarsko primorje i Krajina, pravna povijest Makarske, statut Makarske i Primorja, Primorska liga 1551.

1. Uvod

Makarsku prati sličan sindrom kao i susjedne Rogoznicu i Omiš, a to je manjak detaljne povijesne ili pravne analize i radova kao i općih izvora, za razliku od Splita, Poljica i okolnih gradova pa i otoka (Cvitančić, Pera i dr.). Najbolji se pregled može dobiti prije svega uvidom u djela P. Kaera,² J. Ravlića³ (još na ćirilici) i fra Ante Lulića⁴ (na talijanskom koji još nije preveden). Problem je i relativno drukčija povijest Makarske od povijesti Poljica, a napose Omiša pa i Rogoznice, zbog dužeg potpadanja pod tursko vrhovništvo, i to baš u vrijeme pravne i običajne emancipacije hrvatskih dalmatinskih krajeva. U radu ćemo se stoga najprije usredotočiti na povijesne okvire i okolnosti usporedo s organizacijama vlasti i prava kronološki kroz različite vladavine, a završiti pitanjem manje poznatoga Makarskog statuta i Primorske lige. Problem je, uz Lulićev jezik, Ravlićeva (a i Lulićeva) nekoncizna sveobuhvatnost povijesti te

¹ Upravna škola Zagreb

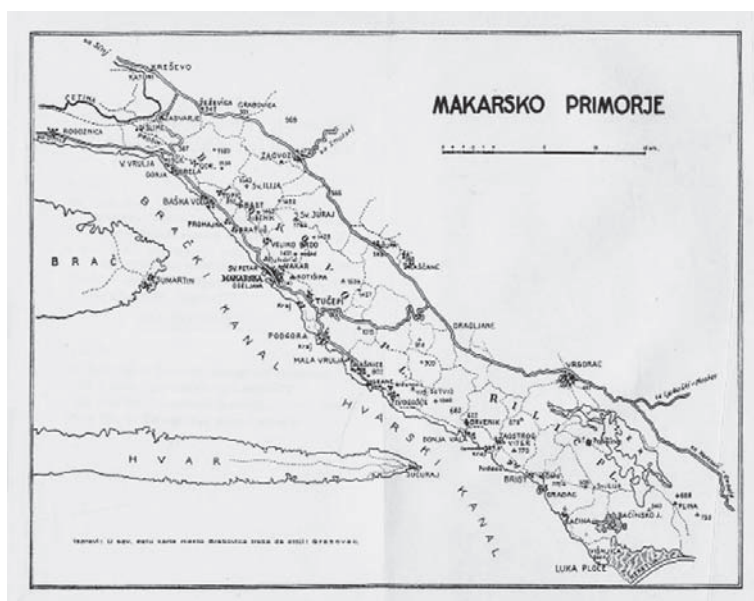
² Kaer, P.(1996.), *Makarska i Primorje*, Matica hrvatska, Ogranak Rijeka, pretisak izd. iz 1914.

³ Ravlić, J. (2000.), *Makarska i njezino Primorje*, Matica hrvatska, Famix Metković, pretisak izd. iz 1934.

⁴ Lulić, A.(1860.), *Compendio storico cronologico di Macarsca e del suo litorale, ossia Primorje*, Tip. V. Oliveti e Giovanni-zio, Spalato (Split)

Kaerova koncentracija prije svega samo na gospodarski, turistički i geografski aspekt područja, kao i mnogih drugih autora koji se bave više stanovništvom, agronomijom i arheologijom nego (pravnom) povijesti. No, uza sve izvore i literaturu može se uz više nego dovoljan uvid napraviti kratak pregled glavne pravne povijesti kraja o kojemu se malo istražuje, a u modernoj mu se znanosti ne posvećuje gotovo nikakva pozornost. Budući da se Makarski statut ne navodi ni u relevantnim udžbenicima i bibliografiji,⁵ na kraju vrijedi dati kratko „pripćenje“ o radu na istraživanju, interpretaciji i analizi statuta o kojemu će se pisati u idućem radu. U svakom slučaju, povijesna revitalizacija srednjovjekovnog kraja od Cetine do Neretve, u kojem se uz Primorje pomalo „zaboravilo“ i na Rogožnički i Omiški statut i njihovu političkopravnu važnost za hrvatsku autonomiju, više je nego dobrodošla, jer (poznatija) Poljica obuhvaćaju gotovo polovicu ukupnoga stanovništva toga predjela koje je živjelo više-manje sličnim duhom.⁶

Slika 1. Makarska s „Primorjem“.

Izvor: Ravlić, J. (2000.), *Makarska i njezino Primorje*, Matica hrvatska, Faximil Metković, pretisak izd. iz 1934.

⁵ Vidjeti: Strohal, I. (1911.), *Statuti primorskih gradova i općina (bibliografski podaci)*, Posebna izdanja JAZU, Svesci 15-16 te Margetić, L.; Beuc, I.; Čepulo, D. (2006.), *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu - studijsko gradivo*, PFZG, Zagreb, str. 88-94.

⁶ U domaćim i stranim izvorima zanimanje za taj kraj bilo je na vrhuncu u „romantičarskom“ 19. st. nakon pada Venecije te se nastavilo još nekom dinamikom u 20. st., a u modernoj se Hrvatskoj potpuno ugasilo i ostavljeno je u ropotarnici povijesti koja još nije dovoljno sistematizirana.

2. Povijesni prikaz Makarske i okolice

Antičko naselje na području Makarske u obliku *Macrum* prvi se put spominje u aktima sinoda od 4. svibnja 533. (prije je bila Amania), a sam je grad poslije dobio ime po selu Makru Gornjem.⁷ Primorje ili Krajina okolica je Makarske koju čini današnjih 20-ak sela, a oduvijek se dijeli na „Gornje“ i „Donje“. „Donje“ je od Vruje i Slimena do Makarske, a „Gornje“ od Makarske do Baćine na jugu. Zemlju između rijeke Cetine („Tilurus“) i Neretve („Naro“) u antici su okupirali narodi *Nesini* i *Mani* te poslije *Varali* i *Autarijati* koji su svi zajedno pripadali Ilirima prema Luliću, što današnja historiografija opovrgava.⁸ *Muccurum* su prvi izgradili Rimljani te je ubrzo 532. grad dosegno takvu populaciju i bogatstvo da mu je biskup Honorije III. dodijelio čast da bude sjedište katoličke biskupije, koja se ugasila već 544.⁹ Godine 837. grad navodno osvajaju prvi Hrvati i potom Srbi te je bio uključen u pokrajine *Narenta* ili *Paganija* koje su obuhvaćale navedeno područje između dviju graničnih rijeka. Tada su se smanjile proizvodnja i trgovina zbog ratobornosti i gusarstva. *Slavno Primorje* tada se prvi put nazvalo tako (*Parathalassia*) i obuhvaćalo je grad s četirima okolnim mjestima, a to su: Mokro, Brela, Za (Ostrog) i Lapčanj (Gradac).¹⁰

Nakon stare i ranosrednjovjekovne povijesti uslijedila je *Pacta conventa* iz 1102. hrvatskih krajeva i plemića s ugarskom krunom¹¹ te je na crkvenom saboru u Splitu 1. svibnja 1185. odlučeno da Makarska i *total Crainam* (Krajina Makarske) pripadnu biskupiji na Hvaru, a 1192. obje su potpale pod splitsku nadbiskupiju.¹² Od 1248. nadalje Odola Predenov ugovara u ime „Krajine“ s Dubrovčanima mir (*vječni mir*, slično kao i Omiš koji je sklopio *čisti mir* s Kotoranima 1167.), ali obećavaju i da neće pomagati Omišane u njihovim akcijama protiv Dubrovčana i svih drugih. Ugovor je, za razliku od sličnog koji je Omiš potpisao s Kotoranima 1167.¹³, s Dubrovčanima („deklarativno“) 1190.¹⁴ i s Mletcima prvi put 1208.¹⁵, temporiran, tj. oročen na pet godina, a nakon što protekne to vrijeme, bila je potrebna obnova. U to su vrijeme još uvijek potpuno samostalno djelovale kao knežije Omiš i Makarska te Poljica i uskoro Rogoznica. Kačići, hrvatsko pleme i najjače u tom kraju, nisu imali uporište samo u Omišu nego su se poslije proširili čak do Gospića sjeverno, a sve do današnje Dubrovačko-neretvanske županije južno. U to su se vrijeme tako počeli približavati i makarskom primorju, gdje su se uskoro i naselili te poslije držali vlast i u tom kraju.¹⁶ U vrijeme kada je Venecija jakom vojskom napala Kačiće želeći ih dokrajčiti 1287., u obranu potonjih stao je tadašnji primorski knez Pavao s

⁷ Zbornik znanstvenog savjetovanja o Makarskoj i Makarskom primorju 28.-30. rujna 1969. (Makarski zbornik 1)(1970.), više autora, Ravlić J.(ur.), JAZU - Franjo Kluz, Makarska, str. 25.

⁸ Lulić, A., *op. cit.*, str. 2.

⁹ Prema *Ibid.*, str. 10-20.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Ugarsku krunu, međutim, Makarani spominju izrijekom tek 1245., *Ibid.* str. 159. Kralj Bela je poslije 1258. obećao zaštitu samo ako budu imali „zajedničke prijatelje i neprijatelje“. S druge strane, prvi ugarsko-hrvatski kralj Koloman netom nakon *Qualitera* pak već spominje Makarane u povelji izdanoj 15. 6. 1103. splitskom nadbiskupu Crescenziju. U tom se periodu u Primorje doselila i moćna široka obitelj Kačić, jedna od 12 plemena koja su navodno sklopila *Pactu Conventu* 1102. *Usp.* Lulić, A., *op. cit.*, str. 27.

¹² Ravlić, J., *op. cit.*, str. 57. i o tome Lulić, A., *op. cit.*, str. cca 30.6665251551 565

Kačići su napadnuti još oko 1167. od bizantskog cara Emanuela, ali nisu bili oskvrnuti time.

¹³ *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (dalje: CD)* (1905.), Tadija Smičiklas (ur.), sv. 2-7, JAZU, listina br. 109. Rok je bio do „devete generacije“.

¹⁴ *Ibid.*, listina br. 226.

¹⁵ *Ibid.*, listina br. 67. Rok je ugovora na „deset godina“.

¹⁶ Tako i Lulić, A. (1860.), *op. cit.*, str. 28.

braćom¹⁷. Nakon primirja 1290. godine, Pavao je dobio Kačiče¹⁸ pod „svoju vlast“ i kontrolu te ujedno ipak jamčio Veneciji da oni više neće napadati mletačke galije. Čak su i Andrija III. ugarski te Stjepan Kotromanić bosanski priznali vlast Pavla i njegovo gospodstvo nad Primorjem i šire.¹⁹ Međutim, ono je pak potpalo pod bosansku vlast koja se prvi put proširila na Jadransko more i Dalmaciju. Stjepan Kotromanić, koji je darovao i privilegij Rogoznici, 1329. je faktički zaposjeo i Krajinu od „Cetine do Neretve“²⁰ i proširio tada Bosnu. Iako se iz kasnijih omiških isprava iz 16. i 17. st. iščitava neuzorno ponašanje Omišana prema susjedima, ipak se tada, a i prije, još 1364., vide pritužbe na stanovnike makarske Krajine. Godine 1364. Dubrovnik ih konkretno optužuje da „otimaju i plijene“ podanike iz Stona.²¹ A još 1243. morala je čak i Venecija intervenirati zbog štete koju su krišom počinili na Braču. No oko 1377.²² Krajina je u Tvrtkovo doba „doživjela novi sjaj, našavši se u velikoj južnoslavenskoj državi“²³ (dakle s bosanskim zaleđem).

Nakon 1416. nastaje pravi grabež za Omiš i Makarsku s Krajinom jer 1417. kralj Ostoja potvrđuje pak darovnicu bana Stjepana i Tvrtka svojim vjernim knezovima, i to Makar s još četiri mjesta, a nakon njega vlada Ivaniš Nepilić.²⁴ Stjepan Vukčić (Kosača) bio je pak potom herceg Bosne, odnosno danas Hercegovine, turski vazal i po vladanju na neugodnu glas. Zbog toga su Omiš, Rogoznica, a djelomično i Poljica 1444. prešli pošto-poto Veneciji koja im je priznala stare običaje i prava.²⁵ Primorje je, međutim, ipak još ostalo pod banom Vukčićem,²⁶ a njezini su stanovnici u neurednom okruženju počeli i sami „opet pljačkati“²⁷. Interes za Krajinu iskazivali su mnogi, od Bosne i herceštva „sv. Save“ pa sve do Venecije i Dubrovnika. Dok je vladao, iako je želio zadržati dalmatinske krajeve i dobre odnose s Turskom, Stjepan se ipak se pribojavao osmanlijske moći i presezanja Dubrovnika na primorske krajeve. Stoga je promijenio politiku, s jedne strane, na malo više „kršćansku“, a s druge strane nije se protivio, nego čak i prepustio Primorje Veneciji. Sa svim tim obratima nisu se jednako slagali ni njegov sin Vladislav koji ga je naslijedio ni bosanski kralj Stjepan Tomaš.²⁸ Godine 1452., međutim, Makarani se polako pridaju Veneciji koja je na kraju htjela i diplomatski i vojno staviti te krajeve pod svoju kontrolu.²⁹ Prva su se zapravo predala Brela koja su tražila da im se priznaju stare povlastice.³⁰ „Dana 16. srpnja 1452. Grubiša Kačić i drugi... traže od Venecije da im

¹⁷ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 58.

¹⁸ Kačići su inače držali „porodične vlasti“ u krajevima. *Zbornik znan. savj., op. cit.*, str. 153.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 60.

²¹ *Ibid.* str. 62.

²² U to doba se u raznim dokumentima spominje makarska biskupija, CD, *op. cit.*, sv. 6, 160, 161, 354... Godine 1417. spominju se Makar, Drvenik, Lapčanj (Gradac) et. al. u CD, sv. 7, str. 103. a 1434. Bast, Tučepi, Živogvošće...

²³ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 62.

²⁴ *Ibid.*, str. 65.

²⁵ HR-DAZD-33 Vlada za Dalmaciju, (1802.), sv. 167; br. spisa 852., str. 275 (*Stampa delli nobili di Rogoznizza...*) „Dedizione Almizza e Rogoznizza...“; a original se nalazi(o) u Veneciji pod ...Ducali Palatio die 3. Martii 1444. Ind., VII, DaV.

²⁶ Iako se već 1451./52. pokušalo isto tako predati Veneciji, u nastavku. *Zbornik...*, *op. cit.*, str. 344.

²⁷ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 67. I 1713. događale su se otimačine i razbojstva, zbog čega je kazna za takvo što bilo „javno vješanje“. Većih kaznenih djela, vidjet ćemo, nije bilo.

²⁸ „Makarskom je upravljao Stjepan Tomaš koji je oko 1444. godine bio kralj Bosne.“ Lulić, A. (1860.), *op. cit.*, str. 33.

²⁹ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 68. „Svojevoljno“ kao i Omiš i Rogoznica, ali ipak pod pritiskom sjevera i istoka.

³⁰ Misli se, među ostalim, i na one Gjurja Šubića koji je Brela prvi put spomenuo u sačuvanom dokumentu iz 1315.; Matošević, A. (2005.), *Srednjovjekovne latinske povelje, Gradivrh*, God. 2., Br. 2/2005, Tuzla, str. 218. tekst dokumenta. No, prema Porfirogenetu, Brela su se pod nazivom *Berulia* spomenula već i u IX. st. u sklopu teritorija *Slavnog Primorja*; Lulić, A., *op. cit.*, str. 20.

potvrđi stare povlastice... kako bi bila sigurna od mletačkih neprijatelja.³¹ Sedam se primorskih sela već idući mjesec potpuno predaje Veneciji ističući da su oduvijek bila slobodna.³² Ona ih u studenome prima, a bosanski izaslanici također izjavljaju pripravnost da Primorje prepuste Veneciji, ali uz „izvjesnu zadovoljštinu“. Venecija se pak sama nećka i pregovara s Bosancima oko predaje ili čak povratka natrag u bosanske ruke Krajine oko Makra. Dok Stjepana Tomaša zbog nadiranja Turaka prestaje previše zanimati Primorje s okolicom, herceg Stjepan opet nagovara podanike u Zeti i Kotoru da se stave pod tursku zaštitu, što uvelike zasmeta Veneciji. Dok Drina polako pada 1465., Venecija i Stjepan Vukčić i dalje se nećkaju komu će Primorje ostati.³³ U svakom slučaju, o samostalnosti više nema govora, ni pravnoj ni faktičnoj. Budući da Stjepanu hercegu nije bilo ipak u interesu da se njegove zemlje pripajaju Turcima, opet agitira za kršćansko usmjerenje Primorja prema „Presvijetloj“ Republici sv. Marka. Žali se na postupke i Turaka i splitskoga kneza Kristofora Marcella koji svojata Neretvu i Krajinu dok prave i konačne opasnosti od Turaka još nije bilo.³⁴ Venecija ipak sa zadovoljstvom prima te krajeve pod svoje gospodstvo, a hercegu Vukčiću nudi utočište u svojoj republici ako bude morao izbjeći pred ratom. Svima nudi zaštitu. Sam herceg bio je 1466. u primorskim Dražnicama osobno, o čemu svjedoči kamena ploča na latinici.³⁵ Godine 1466. Stjepan Vukčić umire, a 1471. pada pod Turcima hercegovačko granično mjesto Počitelj, danas uglavnom nenaseljeno i zadnjim ratom oskrvnuto mjesto, a proglašeno kulturnom baštinom. No, Primorje još tada nije došlo na „red“. No 1498. Sultan je naredio napad na Krajinu i Kačiće s 25 brodova. A to se i ostvarilo jer je 1499. Primorje konačno palo u osmanlijske ruke.³⁶ „Turski car Bajazit ušao je u Bosnu a napao je i Hercegovinu, a jedan Paša s mnoštvom naoružanih barbara spustio se prema moru iznenadivši nesretnu Makarsku i zajedno s njenim primorjem stavio je pod svoj jaram...“³⁷ (prema Luliću).

Mnogi su prebjegli na Hvar te su uslijedile migracije tijekom cijeloga turskog doba.³⁸ Venecija je pokušala dignuti narod na obrat, no to joj uglavnom nije uspjelo i sama se povukla na stare granice. U vrijeme uprave pod Mostarom i Imotskim događala su se razna bezakonja,³⁹ zbog čega je uz potrebu da se uvede red, a i mogućnost obnavljanja autonomije, opet došlo do sazivanja narodnih zborova te osnivanja skupština – liga.⁴⁰ „One su donosile zakone kojima se svatko morao pokoravati. Ti su zakoni bili vrlo strogi, jer se svako beza-

³¹ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 69.

³² Tako se i u ugovoru iz 1646. poslije pozivaju na povlastice koje su „zauvijek iste“. Lulić, A., *op. cit.*, str. 47.

³³ O tome Ravlić, J., *op. cit.*, str. 73.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*, str. 74.

³⁶ *Ibid.*, str. 75.

³⁷ Lulić, A., *op. cit.*, str. 34.

³⁸ O tome piše i Soldo, a povrat obitelji Zaostroga bio je 1537./38. za stalno iduće vrijeme (i tijekom nadolazećih ratova). Turci su ipak pokušavali spriječiti zbjegove na mletački teritorij. *Zbornik...op. cit.*, str. 340. Iste godine Sulejman Veličanstveni najavio je rat Mlečanima koji su zauzeli Makarsku, ali i „uništavali“ samostan (usporedo s Turcima) radi strateških razloga. Usp. Lulić, A., *op. cit.*, str. 36., 37.

³⁹ Grgić, I. (1955.) Statut Primorske lige, *Zadarska revija*, god. 4., br. 4/1955, Zadar, str. 197.

⁴⁰ U statutu (primorskom) o kojemu će se dalje govoriti izjednačuje se pojam zbora ili lige. Grgić I. kao i Lucius pojmovno definiraju zbor kao širi pojam u usporedbi s ligama koje su zbor koji donosi normativne i pravosudne kazneno-političke ili policijske odluke. Lige su pak savezi više posoba (sela) iz različitih normativnih i nominalnih svrha ili potreba, o čemu piše više Glavan, B. (2013.). Neki aspekti pravnog položaja žene u Ninu, *Historijski zbornik*, God. 1.XVI, br. 1/2013, str. 30. Lige bi trebale ipak biti shvaćene više kao organ koji donosi akte, a ne, kao prema nekim autorima, obrnuto.

konje kažnjavalo smrću. I mletačka vlada, uviđajući od kolike su koristi ti zakoni, uvela ih je kasnije da se dokine otimačina.⁴¹ Godine 1485. u Krajini, tj. Primorju knez je bio Juraj M. Kačić⁴² koji je pokušavao sklopiti diplomatske odnose s Hvarom i preko njega Venecijom, ali se Hvar oglušivao na to.⁴³ Turci su 1530. krenuli u pljačku Primorja kao i Poljica. U „Makarskoj“ je tada bilo svega i svih, od mletačkih galija i uskoka do turskih vojnika i domaćih knezova i seljaka. Ipak, život pod Turcima tada je bio snošljiv, jer je knez i dalje bio „primorske krvi“⁴⁴ a osim nominalne, carinske i porezne vlasti emina, ostalo je sve bilo po starom i nije bilo predmet turskih interesa. Dapače, anarhija nije nikomu odgovarala. Da se u Makarskoj vodio prilično sređen život dok je vladao mir, slaže se i Ravlić koji je također konstatirao kako je jedino i ključno privlačno za čekanje svake prilike za povratak, odnosno prebacivanje venecijanskom barjaku bilo jedino – kršćanstvo.⁴⁵ Usponom skele (trgovišća) i prodaje soli Veneciji je to zasmetalo te je 1540. napala makarski kraj napravivši više štete domaćim stanovnicima i samostanu nego Turcima koje zapravo i nije htjela istjerati na taj način i zavladatai.⁴⁶ No, trgovina se opet nastavila razvijati dok su ratovi i krize između Osmanlijskog Carstva i Venecije obilježili nastavak završetka srednjeg vijeka. Poraz Turaka kod Lepanta 1571. ponukao je sve krajeve oko Omiša i južno na sklapanje saveza s Venecijom iste godine.⁴⁷ „Tri sela: Brela (opet), Slime i Bast ponudili su Veneciji da bi došli pod njenu vlast skupa s drugih 27 sela.“⁴⁸ Dok su prva iz Donjeg Primorja, ostala nabrojena sva su mjesta iz Gornjeg Primorja, ali je pogrešno stavljena i izjednačena sa njima – Lokva Rogoznica koja je bila samostalna od gradova (a tek poslije pod Omišem). Nju je Ravlić pogrešno nabrojio kao prvo od sela, iako je njezin potpis i 1646. stavljen pod „ugovor *primorskih* knezova“ s Venecijom, a zapravo je riječ o ugovorima: Rogoznice i ostalih (Primorja, Omiša ili Poljica) s Venecijom. Nakon mira s Turcima iz 1573. granice su se opet vratile na staro pa tako „Krajina i Poljica dođoše opet pod vlast Turaka“⁴⁹. Sudbina velikih sila i položaja pobjednika pratila je uvijek i sudbinu Primorja. U Makarskoj su dotle i dalje „radila“ tri samostana koji su imali i ključnu političku ulogu u diplomaciji uz svjetovnu vlast. Početkom 17. st. Makarsko primorje bilo je podređeno kadiji imotskomu i imalo

⁴¹ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 75. Vidjet ćemo u statutu da nije svako bezakonje bilo smrtno kažnjivo.

⁴² Isti koji je bio i u predtursko doba, što je znakovito.

⁴³ A 1483. Vladislav i Vlatko hercegovački „prodali“ su Makarsku s primorjem Mletačkoj Republici za vrijeme turskog cara Murata 1483. Lulić, A., *op. cit.*, str. 34.

⁴⁴ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 75.

⁴⁵ „Još jedan od motiva zašto su se Makarani još više vezali uz Republiku i sa zadovoljstvom sudjelovali u dragoj im mletačkoj vladi. Rado uzimaju oružje u ruke i izlažu svoje živote u obranu i rast države.“ Lulić, A., *op. cit.*, str. 58. O svojoj požrtvovnosti pišu i u molbi nakon ugovora iz 1646.

⁴⁶ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 75-80.

⁴⁷ Vidjeti: HR-DAZD-33 Vlada za Dalmaciju, 1802., sv. 167; br. spisa 852., str. 332. Ona im je dala „zaštitu“, a godinu dana poslije (1572.) „Turci iz Makarske počeli su se naizgled ponašati humanije... Trgovina je sve više napredovala... broj stanovnika je tako rastao ... sol.“ Lulić, A., *op. cit.*, str. 37, 38. Tada su ipak i Mlečani zapalili makarsku luku kako se Turci ne bi utvrdili, zbog čega je grad stradao od uzajamnih strana, a čak i od Uskoka. Oni nisu samo „branili“ domaće stanovništvo nego ga i pljačkali te odvodili u roblje „muškarce, žene, nježnu dječicu ili oronule starce“ i druge. Tako je trajalo pedeset godina. *Ibid.*, str. 38., 39. Da su se nad ponašanjem uskoka zgražali i sami Turci, svjedoče razne druge isprave poput one: *Pišem jer se zbilu u Rogoznici, da su došli vaši ljudi pod Rogoznicu, pa su „uskočkim zakonom“ stali otimati Rogozničanima imutak i stoku... vratite toj sirotinji njihovo. Ne osudite li vaše ljude, kunem vam se svojom vjerom i Bogom, poći ću...– Bogišićeva zbirka omiških isprava XVI i XVII. st. (1935.)*, ur. Aleksandar Solovjev (*transkrip. Ćiril.*), Kraljevska akademija, Beograd, listina br. 179.

Lulić, *op. cit.*, inače se izjašnjava negativno o Turcima u svakom pogledu, ali implicira također da je u miru režim bio mnogo drukčiji nego u ratu.

⁴⁸ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 78. (kao i *Zbornik...*, *op. cit.*, str. 340). Tada su i uskoci i ostali (martolozi) pustošili Krajinu.

⁴⁹ *Ibid.*

je carinarnicu (plaćao se porez od 3 do 5 reala eminu).⁵⁰ Ta je krajina potpadala pod hercegovački sandžak kakvih je u bosanskom pašaluku bilo sedam.⁵¹

O razdoblju s kraja 16. i početka 17. st. postoji i nekoliko isprava vezanih za odnose Makarske i turskih vlasti s omiškim i mletačkim krajevima i vlastodršcima. Međusobno su uživali i poštovanje, čak i povjerenje, ali je bilo mnogo problema među „podanicima“ i narodom, tj. s njihovim sudovanjem i kažnjavanjem zbog raznih 'prijestupa'. Većina je tih isprava pohranjena u Bogišićevu arhivu u Cavtatu, odnosno njihovoj zbirci koju je sakupio ruski emigrant Aleksandra Solovjeva: 18. „januara“ 1583. iz Makarske „Muhamed jemin makarski piše providuru omiškomu, raspituje se za porodice nevjernika koji uskočiše u duždevu zemlju i žali se što se oni u vrijeme mira primaju.“⁵² 29. „jula“ 1610. iz Makarske „Selim-aga i Mahmet-aga, nazori makarski, traže od providura omiškog da mletački podanici Omišani koji imaju imanje na turskom zemljištu, plate harač za te posjede, i izjavljuju da su radi toga poslali jemena Kabil-agu.“⁵³ Godine 1617. Alija, sin Huseinov, nazor bosanski i makarski, žali se pak što su Omišani razbili „turbu“ i napravili štetu „carevoj skeli“.⁵⁴ „5. 9. 1635. - iz Makarske Hasan-aga, nazor makarski, javlja providuru omiškom da se u Poljicima pojavila kuga i moli da zabrani brodarima da nikoga s te strane ne prevoze.“⁵⁵ Godinu dana poslije opet se iz Makarske šalje dopis: Mehmed-aga, namjesnik makarskog nazora, 'nalaže' providuru Omiša da izradi dozvolu da u Makarskoj pristane jedan brod krcat soli.⁵⁶ Dana 19.8.1641. isti moli providura da isplati dug nekog Luke od Ive Deškovića. U zimu 1641. Mustaj- beg opet piše Omišu, a iduće godine nadležni Ahmet-aga javlja kako je preuzeo neku skelu dok su Omišani činili nasilja putnicima. „Traži da im se sudi po pravdi! (ali u Omišu)“⁵⁷ itd.

Poznato je da svaka civilizacija, pa i država ili carstvo, počne propadati na rubovima. Tako su unutarnji nemiri i nestabilnosti u samome Carigradu, kao i smjene vlasti, načeli Osmanlijsko Carstvo i učinili plodnim tlo postupne anarhije i neposluha svih podanika. Tim više to potvrđuje tezu S. Bajraktarevića kako se konkretni „znakovi opadanja pojedinih, pa i vrlo velikih država, najprije pojavljuju na periferijama, udaljenim od centra državne vlasti“.⁵⁸ Pad „Otomanskog carstva“ naslutio se već u 16., a napose i konačno u 17. st., iako kroz „manje događaje o kojima nam govore turske isprave iz sasvim zabačenih krajeva, čak i sasvim nepoznatih mjesta i sela“.⁵⁹ Premda Makarska nije toliko nepoznat kraj, ipak je jednako „zabačen“ bio i „Turskoj“⁶⁰ i Mletačkoj (i Bosni ili Srbiji) kao granični sjeverni, odnosno južni predio, zbog

⁵⁰ *Ibid.*, str. 81.

⁵¹ Novak, G. (izd. 2004.), *Povijest Dalmacije*, knj.1, Marjan Tisak, Split, str 169.

⁵² *Bogišićeva zbirka omiških isprava XVI.-XVII. veka* (1935.), Solovjev, A. (ur.), Kraljevska akademija Spomenik, Beograd, list. br. 2., str. 10. (na ćirilici)

⁵³ *Ibid.*, br. list. 23., str. 19.

⁵⁴ *Ibid.*, br. list. 32., str. 23.

⁵⁵ *Ibid.*, br. list. 72., str. 42.

⁵⁶ *Ibid.*, br. list. 89., str. 49.

⁵⁷ *Ibid.*, br. list. 133., str. 67.

⁵⁸ Bajraktarević, S. (1959.), Jedan značajan turski dokumenat o pobuni u Makarskoj g. 1621., *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, Kostrenčić, M. (ur.), br. 2/1959, str. 69.

⁵⁹ „...Ovakvim slučajevima su pogodovale ne samo velika udaljenost od Carigrada kao centra, nego i svijest i vijesti o nazadovanju i porazima Osmanlija (Prva opsada Beča 1529.), o janjičarskim neredima i pobunama, o krvavim obračunavanjima između pretendena prijestolja i sličnim pojavama, koje karakteriziraju opadanje jedne države, u upravi koje je ionako uvijek bilo mnogo nedostataka i slabosti.“ *Ibid.* str. 69, 70.

⁶⁰ „Turska vlast je Makarsko primorje smatrala vojničkim pograničnim krajem (otud Krajina)“ *Zbornik...op. cit.*, str. 344.

čega možemo povući paralelu kako se pred kraj mletačke vladavine u Dalmaciji i uopće potkraj 18. st. također očitovale odmetništvo domaćega stanovništva, ali ne kroz pobune nego kroz veliki broj zahtjeva i 'instanci' Veneciji kojima su se tražili stari ili iziskivali nove privilegije i potvrde plemstva ili presuda.⁶¹ U turskim listinama Franjevačkog samostana u Makarskoj nađeno je nekoliko isprava koje su potvrđivale tezu kako je „narod iskoristavao svaku pojavu i priliku slabosti i poteškoća otomanskih gospodara“.⁶² Godine 1620. Odigrala se bitka kod Jašija, a Osman II. bio je svrgnut i umoren zbog problema s janjičarskom vojskom. Naslijedio ga je Mustafa I. koji je nakon dvogodišnjeg i ništa boljeg vladanja prepustio prijestolnicu Muratu IV. 1623.⁶³ Ipak, sve je vodilo prema gore i dugogodišnjem sukobu s Mletačkom Republikom koju godinu poslije. „Upravo u tim danima slabosti otomanske vlasti i otimanja o sam prijesto odigravaju se na krajnjoj periferiji Otomanskog carstva, u Makarskoj i okolici, događaji, u kojima raja ustaje i protiv carskog emisara i carske zapovijedi.“⁶⁴ Stoga se u Makarskoj već potkraj 16. st., točnije, 1588., dogodio incident, odnosno manja pobuna. Naime, iz jednog je dokumenta razvidno kako su age, vojni starješine i posada boravili kao gosti u „manastiru“ Makarske i ubrzo bili napadnuti oružjem od velikoga seoskog mnoštva. Tom je prilikom i jedan od njih ubijen (neki Kejvan). No, fratri i gvardijan bili su „amnestirani“ krivnje. Franjevci su kod Osmanlija uživali veliko poštovanje koje se očitovale i u gostoprimstvu franjevacu prema sultanu u Carigradu i obrnuto, vjerodajnici Mehmeda Osvajača u Bosni npr. i raznim dokumentima u kojima se uvidjelo kako su franjevce štedjeli kažnjavanja i održavali dobar i obostran diplomatski odnos s njima u cijelome Carstvu.⁶⁵ Nakon spomenutog slučaja iz 1588., koji se dogodio baš uoči janjičarskih pobuna koje su dakle načele osmanlijsku snagu i vladavinu općenito, mnogo ozbiljniji i drukčiji bio je događaj iz 1621. U njemu je kadija tvrdio i potkrijepio svjedocima kako je fra Vicence sabljom nasrnuo na (turske) izaslanike i ranio ih nakon što je odbio pokoriti se naredbi i „sazvati narod“. Sačuvani su zapisnik i isprava u kojima stoji kako „u (neophodne) vjersko-državne poslove pripada kažnjavanje spomenutog gvardijana iz razloga državne sigurnosti, a cjelokupno stanovništvo spomenutih sela se nalazi u stanju bune i pobune“.⁶⁶ Iako je zapis utvrđen „početkom ramazana“ spomenute

⁶¹ Vidjeti u: Lago, V.(1870.), *Memorie sulla Dalmazia*, God. 2., Br. 3/1870, Grimaldo Venezia, str. 190.

⁶² Bajraktarević, S., *op. cit.* str. 70.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ *Ibid.* str. 72.

⁶⁵ *Ibid.* S takvom se interpretacijom ne slaže npr. Soldo koji smatra da blagonaklonost prema fratrima u Makarskom primorju nije ni zbog čeg drugog bila nego interesno uvjetovana od strane kadijinih ljudi koji su htjeli skupiti porez koji se nije utjerivao u Primorju „jer su Primorci držali straže na granicama Krajine“. Soldo u *Zborniku...*, *op. cit.*, str. 347.

⁶⁶ „Onaj koji moli milost svemoćnog gospoda, sluga svijetlog Beširova (Muhamedova) vjerozakona.

Povod pisanju lista je ovo:

Iako je Njegovo Veličanstvo sultan, utočište svijeta, naredio Bosni da plaća vojnici (doslovno: »Otkupninu za strijelce«), da bi za svoj carski vojni pohod opremio i opskrbio vojsku islamske vjere, i ma da je Primorskoj oblasti (nahiji), koja pripada iltizam (zakupu javnih dohodaka) Makarske posebno izdao časno naređenje (sadržine): vaši knezovi i vi se svaki put opirete mojim snagama, koje stižu iz moje prijestolnice, vi se ipak niste pokorili mome naređenju (nego) ste odlazili na rad u mletačkim tvrđavama i tamo bili na nekorisnom poslu pa ste time zaslužili nezapamćenu (egzemplarnu) kaznu, ali pored svega toga se naređuje da ovaj put platite vojnici mome čovjeku, koji vam dolazi, a to časno naređenje se šalje po Murteza-spahiji koji dolazi od strane (ovog šeriatskog) suda i od strane Mehmed-čehaje, koji je određen za njeno (=vojnice) pobiranje kao i po Ahmedu koji dolazi u ime aga. Kada je ovo (naređenje) u njihovu prisustvu pročitano, fra Vicence, gvardijan samostana u Makarskoj ga je odbijao riječima: »kakvo je to naređenje?! to je besmisleno naređenje!« i nije (mu) se pokorio (misli se: niti narod sazvaio), pa kako (u vezi s tim) (njegovu župljani) nisu ni došli, spomenuti (izaslanici) ponovo su (mu) došli, a tada je navedeni gvardijan naredio da crkvena zvona zazvone i da se skupi raja iz Makare, Kotišine i Velikog Brda, a onda je lično sa sabljom jurnuo na

godine, čini se da ni tada sam franjevac nije kažnjen, a kamoli pogubljen jer je i iduće godine i dalje bio na dužnosti makarskog gvardijana.⁶⁷ Bajraktarević u svojem osvrtu na to zaključuje pak kako „naš narod nije propuštao ni jednu priliku, a da ne da vidna izraza svojoj mržnji protiv tuđinske vladavine“. Ipak su Primorjani naginjali, kao i cijela Dalmacija, više kršćanskom i zapadnom svijetu pa makar bili i dalje polusuvereni pod venecijanskim lavom. No i plemstvo bi ponovno zaigralo veću ulogu. S druge strane, vidi se kako Bosanci, odnosno Bošnjaci, poput uglednog i citiranog Sulejmana B., nisu *a priori* i svi prihvaćali ili hvalili tursku vlast kao „svoju“ i islamsku, već su za cijeli južnoslavenski predio uzimali narod kao „naš“, a osmanlijsku vladavinu kao „tuđinsku“.

Godine 1646., međutim, u vrijeme Kandijskog rata, dolazi do kulminacije po (najmanje) treći i najozbiljniji put. Makarska, Primorje i Rogoznica udružuju se protiv Osmanlija, otkazuju poslušnost i sklapaju ugovor o predaji pod venecijansko gospodstvo.⁶⁸ Prema Kačićevu prijevodu, Nikola Bjelovučić⁶⁹ objelodanio je taj ugovor, iako je on otisnut i u arhivima⁷⁰ i u Lulićevu⁷¹ te Kaerovom djelu⁷². U njemu domaći knezovi traže od „Principa“ zaštitu od neprijatelja, uključujući oružje i olovo, zatim da imaju pravo biti na svojem vlastelinstvu i gospodstvu od starine, da imaju svoju općinu u kojoj oporezuju vinom, ribom i mesom i da se u vlast ne petlja nitko izvan njihove vlastele; da ta vlastela ima pravo organizirati zbor kad god je njima drago, da providur ne vodi sa sobom kancelara, nego da se služi s onim koji bude izabran od domaćeg zbora, da se u zboru biraju pomoćnici i suci koji će suditi s providurom i njemu pomagati u suđenju (domaći) te prokurator ili kamerlengo koji će čuvati isprave, da se u zboru biraju i liječnici, učitelji te suci koji će u selima Primorja suditi puku i izdavati tj. dosuđivati kaznu do 25 dukata. Nadalje, da je mandat knezova po dvije godine bez mogućnosti reizbora, osim onih koji su od starine dokazani knezovi, da se oni ne mogu silom birati od principa niti da podliježu daćama, a da u zbor ne može biti primljen nitko od Mlečana (makar bio vitez, „kavalir“ ili ban), osim po svojoj „gospodskoj“ volji. I da knezovi ne mogu biti osuđeni na kaznu održavanja i vožnje galija (osim u slučaju izdaje principa, tj. dužda, čime implicitno i jedino priznaju vrhovništvo Veneciji, ali i uz striktno držanje po venecijanskim zakonima uz navedene slobodštine). Pozivaju da im se potvrde poljički i paštrovički privilegiji, a u slučaju progonstva od neprijatelja zahtijevaju ista prava i status u bilo kojemu drugom prin-

spomenute (izaslanike), ranio ih, oduzeo im stvari, pare i oružje, i (potom) te ljude u kuli uhapsio i tako su (seljaci) napravili nered i uzbunu, što je sve uneseno u sudski protokol, štaviše i to je protokolarno utvrđeno, kako su Ahmed-čelebi, Alija i Jusuf posvjedočili, da je spomenuti gvardijan rekao: »danas sutra ćete nas moliti i kumiti da (vam) misu čitamo u vašim kućama i pred vašim ženama po našem (kako vi kažete) »besposlenom obredu«. Pošto u (neopodno) vjersko-državne poslove pripada kažnjavanje spomenutog gvardijana iz razloga državne sigurnosti, a cjelokupno stanovništvo spomenutih sela se nalazi u stanju bune i pobune, Murteza-spahija je tražio, da se ovo zapiše i utvrdi, što je i učinjeno početkom ramazana (19. – 28. III. 1621).

Svjedoci:

Ibrahima-aga Durmiš; Mahmud-hodža, (džamijski) besjednik; Mehmed-čelebi, učitelj (nastavnik); Šaban, desetar; Jusuf, sudski glasnik i drugi.“, Bajraktarević, S., *op. cit.*, str. 70.

⁶⁷ Hammer, J. (1834.), *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Knj. II., Pesth, str. 558. i dalje, prema *Ibid.*

⁶⁸ Već 1645. stanovnici su prethodno tražili od Venecije da sklone žene i djecu na otoke. *Zbornik...*, *op. cit.*, str. 341; Soldo prema Ljubiću.

⁶⁹ Bjelovučić, Z. N. (1907.), Ugovor makarsko-primorskih knezova s mletačkom republikom god. 1646., *Historijsko-filološki razred JAZU*, str. 319.

⁷⁰ HR-DAZD-33 Vlada za Dalmaciju, 1802., sv. 167; br. spisa 852., str. 288. nadalje, viđeno 7./12. 2016.

⁷¹ Lulić(ch), A., *op. cit.*, str. 42-45.

⁷² Kaer, P., *op. cit.*, str. 120-121.

cipovu, odnosno venecijanskom gradu i mjestu. U konačnici žele imati povraćene zemlje od Turaka i svoje promatrače na vidikovcima.⁷³ No, Bjelovučić nije objavio onaj dio koji se nalazi kod Lulicha, a odnosi se na naraciju nakon dispozitivnih normi.⁷⁴

Nakon neuspjele pobune i podvrgavanja Veneciji,⁷⁵ u odmazdi nekoliko mjeseci poslije, stradala su gotovo sva primorska i okolna mjesta na ovaj ili onaj način, a ponajviše od svih njih Lokva Rogoznica, i to „ognjem i mačem bez obzira na dob i spol“.⁷⁶ Iako je potonja imala najmanju ulogu u pobuni (od ukupno „2000 ljudi sposobnih za oružje“ ako je na nju otpadalo možda do 5 – 10 %), ipak je upravo u Rogoznici dogovarana pobuna i ugovor s Mletačkom republikom. Naime, prvi inicijator uz kućičkog kneza Marka Srdanovića bio je rogoznički „pop“ Ivan Nenadić.⁷⁷ No, potonji je postavio glavno i ključno pitanje u rane jutarnje sate pregovora sa mletačkim Caortom i Geliseom, a to je ono o vojnoj, a ne samo formalnoj potpori Venecije južnoomiškim krajevima. Budući da su Mlečani bili voljni priznati sve privilegije pod cijenu laganog pridruživanja Rogoznice i dugačkog Primorja „Visokoj“, nije im teško bilo dati pero.⁷⁸ Ali oružje i ljudstvo nisu dolazili u obzir jer su već bili raspoređeni i iscrpljeni po europskim bojišnicima od sjeverne Dalmacije do Krete. Stoga o tome nisu htjeli niti pregovarati pa je rogoznički don, za razliku od kućičkog, povukao potpis u zadnji čas (vidimo iz župnih knjiga⁷⁹ i konačnog teksta / potpisa ugovora). Caort i Foscolo napali su, doduše, i osvojili Zadvarje, ali nakon toga i o povratku Turaka ništa.⁸⁰ No unatoč tome što su

⁷³ „Knezovi primorski doli pođpisani, naime sve vlastele, plemichia, olitj nobilli od primoria, otigioše principu damu podložje primorje spatom da im dade, i potuordi sva priuelegia koja su vxiali od starine, prikazasemu duadest i četiri kapitula, koi biju primglieni, i potuorgeni od istoga Principa Dužda po ruke priuzuisenoga Gospodina Paula Kauatorte, vladaoca i suoga providitelja od Dalmacie.

Kapitulli iesu oui koj slide:

1) Pitaiu dai priuedri princip ima branitj od svi nepriateglia gniovi sa svom snagom, i iakosthiu suoiom, i daim ima dati pra, oruxie, olovo i ostalo sve stoeie od potribe (još ima 2 kapitula nenapisana).“ *Ibid.*

⁷⁴ „Fra Petar... i drugih sedam izabranih plemića.

...Imali smo zlu sreću roditi se pod teškim jarmom Otomanskog carstva, ali usred kobnog ropstva, rađa se slobodna duša koja se oduvijek čuvala za štovanje pravog Boga i predanosti ovoj uzvišenoj Republici... Pod junačkom pratnjom Vaše uzvišenosti više puta smo među neprijateljskim oružjem okušali čvrstoću naše predanosti...“ Lulić, A., *op. cit.*, str. 48. Kopija te molbe nalazi se u „arhivi“, a prije njezina kraja nalazi se zahtjev domaćih Hrvata da im bude dodijeljeno „dvanaest naoružanih brodova“ koji će štiti to područje. No, kako se i govori u ovom pasusu, to nije bilo uopće realizirano. Venecija je odgovorila time da „priznaje u potpunosti odanost“ i potvrdu vjernosti očinskom naklonošću te da će surađivati sa Senatom kako bi dodijelili sve „povlastice, prava, nepovredivost i oslobođenja koja uživaju i Paštrovići“, uz prvih šest poslatih brodova. *Ibid.*, str. 49.

⁷⁵ *Vidjeti* o ovom pasusu više u: *Bogišćeva zbirka omiških isprava...*, *op. cit.* i Kovačić, S. (2008.) *Iz povijesti župe, sela i kraja - Srdanovići...*, *Zov rodnih ognjišta*, god. 14., br. 1/2008, Župni ured Kućice, Kućice, te Marušić, B. (2017.) *Pravnopovijesni spomenici i međunarodnopravni značaj općine Lokva Rogoznica*, (www.lokva-rogoznica.hr)...

⁷⁶ *Vidjeti* više u: Difnik, F. (1986.), *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, Splitski književni krug, Split, str. 06.

⁷⁷ O tome S. Kovačić koji Nenadića stavlja, naravno, u Rogoznicu kao župnika, a ne Makarsku kako Lulić, primijetiti ćemo, u svojem djelu pogrešno navodi. Jer u Bjelovučićevu transkriptu ugovora iz 1646. kod Nenadića ne stoji ni potpis ni odakle je. Nekada se miješalo prezime Nenadić vjerojatno i s Matijašević, tvrdi pak Kovačić, jer „sve do 19. st.“ alternativnost i promjena prezimena nije bila strana, pa tako npr. i u Rogoznici (Davidović/Marušić i sl.). Vidjeti više o tome u Razgovori ugodni naroda slovinskog (Kačić Miošić) i Kovačić S. (2010.), *Knjiga općena, matica crkvena...*, *Slovo*, sv. 60, Zagreb, str. 477-504.

⁷⁸ Neupitno je da je Venecija cijnila „žrtve“ Primoraca u ratu pa je te zahtjeve u početku i mislila prihvatiti za ozbiljno. *Zbornik...*, *op. cit.*, str 342.

⁷⁹ *Nadbiskupski arhiv u Splitu*, posjećen travnja 2016., arhivist dr. Kovačić Slavko.

⁸⁰ Oni su „odjedrili natrag u Split“, a pučanstvo Makarske i okolice sa strahom je gledalo kako im se uvjeti dragovoljne predaje ne ispunjavaju, a Turci dolaze naplatiti glavom neposluh. Veneciji je bio interes tu samo zadržati vojsku i napraviti pomutnju kako bi olakšali posao svojim trupama u Kandiji. Narod je bio bez sagrađenih utvrda (za razliku npr. od Šibenika), a uz jednu mletačku galiju koja je „krstarila“ pomalo i maloga broja domaćih vojnika za

se proročanstva o goloj i samostalnoj obrani mjesta ostvarila, prije same osvete prvi nalet ujedinjenih domaćina uistinu je prošao „bez krvi“ i potjerao Turke preko brda.⁸¹ No, Turci to nisu mogli oprostiti jer se vidi iz ranijih dokumenata upravo kako su sve te krajeve do Omiša Turci smatrali svojim, ali ne samo podanicima već svojim „ljudima“;⁸² zato što su „branili“ i „štitili interese“ Primoraca i Rogozničana u odnosima prema Mletcima i Omišem koji su više zadirali u njihov teritorij i činili kaznena djela kroz upadice (krađe i otimačine), nego obrnuto. Turci, suprotno uvriježenom, nisu provodili tlaku i teror nad lokalnim stanovništvom, nego su upravo zagovarali povrat stanovništva na njihova obrađiva poljoprivredna dobra kako bi se život ponovno regulirao i nastavio normalno teći nakon „osvajanja“.⁸³ Priznavali su čak i zatečeni poredak vlasti i upravu, dok plemstvo dakako nisu, a poreze su određivali po nahodjenju. Stoga su se „s pravom“ osjećali izdanima i „napadnutima“ u vrijeme sukoba koji se ticao „velikih“, a ne malih. No potonji su pokušali iskoristiti priliku za prebacivanje pod mletački patronat zato što su im ipak kršćanska kultura i status plemstva, kakav je u njoj vladao, više odgovarali i nalikovali. Upravo su u Rogoznici i Makarskoj bili „radikalni“ odbijatelji islamizacije, iako ona mahom i nije bila nasilna. Zbog tih razloga mnogi su makarski plemići bili prisiljeni na bijeg ili ostavku s položaja (npr. gradonačelnik Ivanišević⁸⁴ koji se u Mletačkoj Republici ponovno vratio na funkciju). Tako je „propao“ i spomenuti knez Marko Srdanović za kojega se u kućićkom župnom uredu u župnoj knjizi (na početku)⁸⁵ vidi kako je upravo on „postao (biše) knezom cijeloga Primorja“ i poslije ujedno vođa i kreator inspirator pobune. Srdanovićev je brat pak pokušao privoljeti se natrag „Turskoj“ i „ispričati“ za pogrešnu odluku Primoraca, ali je stradao od ruke Mlečana zbog izdaje i bio poslan u galije iz Makarske. Iako i Bjelovučić i ostali svrstavaju dakle Rogoznicu u Primorje naslovivši dokument „Ugovor makarsko-primor-

obranu slutio se crni ishod. *Usp.* Ravlić, J., *op. cit.*, str. 84. O nedostatku utvrda od antičkih vremena naovamo i neprijateljskim uništavanjima: Lulić, A., *op. cit.*, str. 20-30. Poslije je narod u više navrata pokušavao sagraditi utvrde. I uz pomoć Mletačke, a i prije je improvizirao (špilje i vapneni zid) *Ibid.*, str. 39. Zatim su u ugovoru s Mletačkom Republikom tražili i „da se utvrdi hrid Svetog Petra“ i tri male utvrde (Dubce, Staza i Gradac). *Ibid.*, str. 46, 47. Kasnije su sami i sagradili tri „kule“ do kraja 17. st. *Ibid.*, str. 53., 54. Mlečani su se bojali da će ga utvrditi Turci kada preuzmu kontrolu. *Ibid.*, str. 56. I tako dalje.

⁸¹ O tome da će mjesta ostati nebranjena, a stanovništvo nesposobno za dugotrajan rat, vidi se i iz toga da je vojske ukupno od Novigrada do Omiša bilo „vrlo malo“. U ime makarskih krajeva glavni izaslanik i pregovarač te vođa bio je fra Petar Kačić. Iz samih pregovora u Rogoznici, Splitu i Veneciji vidljivo je nepovjerenje prema Veneciji koja je, kako citira Ravlić, „obećavala svakome sve, a nikada obećanja nije izvršavala, poznato je već“. Ipak je Makarsko primorje više pristajalo uz europsku i kršćansku Veneciju, u svakom slučaju, nego uz „carski polumjesec“. Ravlić, J., *op. cit.*, str. 82., 83.

⁸² Tako i u 179. listini spomenute Bogišićeve zbirke omiških isprava u kojoj Mustaf-aga 1644. žestoko zastupa oštećene Rogozničane pred Omišem i „prijeti“ odmazdom i sudovanjem. *Ne osudite li vaše ljude, kunem vam se svojom vjerom i Bogom, poći ću svijetlom čestitom paši bosanskom i potužit ću mu se da na nemiru radite, pa ću s njegovom odlukom postići da vas svaki aga izbaci iz Zadvarja. A sam ću to naplatiti od prvoga koga uhvatim. No, nije pravo da pravi ispaštaju za krive, a to ide na vašu dušu, a ne našu. Jer mi smo zadovoljni mirom, kako smo prije i bili s vašim namjesnicima. I Bog vas povede i pomogao.*

⁸³ Ipak, to nije stoga bio slučaj pri samim osvajanjima. Tako reče Lulić u svojem talijanskom djelu, 1498./99.: „u tim jako nesretnim okolnostima puno se kršćanske krvi protilo zbog osmanlijskih barbara koji su mačem i vatrom sve poharali, kako u gradu Makarskoj tako i njenom primorju. Isti ti barbari, po svom okrutnom običaju, sasuli su turski gnjev...“ (*tal.*) Lulić, A., *op. cit.*, str. 35. Nastavlja kako je isti bio usmjeren i protiv običnih građana i seljaka, kako i žena i dječice, te kuća i katedrale. Također su i biskupa „divljački raskomadali“ što podsjeća na slučaj u Omišu, no u kojem su Omišani sami „kamenovali“ splitskog (nad)biskupa zbog pretenzije Crkve na „privatan“ posjed. Sakaćenje civila i nemoćnih podsjeća na isti stil „osvete“ Osmanlija kakva je poharala Lokvu Rogoznicu nakon neuspjele pobune 1646. *Vidjeti:* Difnik, F. (1986), *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, SKK, Split, str. 106. dalje.

⁸⁴ <http://plemstvo.hr/obitelji/ivanisevic> (pristup: 28. 1. 2017.)

⁸⁵ NadbAST, *Župna knjiga Kučića 1636.*, 9 godina prije ustanka.

skih knezova...“, ipak treba još jednom napomenuti kako samostalna Rogoznica, koju mnogi svrstavaju i u „republiku“ iz toga doba, nije nikada bila primorski, a ni grad omiške općine (ni poljičke), sve do francuske vladavine i druge austrijske (i jugoslavenske). A ipak je njezin potpis na 12. od 14 mjesta koji stavio kneza Marko Knezović. Ranije, 1444., Rogoznica se pak predala, iako samo deklarativno, Veneciji zajedno s Omišem u zastupstvu kneza Tomasa Pipinića i 1561. neuspjelo s primorskim selima, a 1571. vidimo s Poljicima i Primorjem, dok su se Paštrovići u Boki već 1623. po sličnom uzorku predali Veneciji i priznali vlast uvjetno.⁸⁶ Ipak je susjedna Lokva (a ne šibenska „Rogoznica“) *de facto* isto tako potpadala pod osmanlijski dio, a potom pod Venecijom ostala kao kneževina ili „republika pod patronatom“⁸⁷ sve do njezina pada, uz mnoštvo privilegija pred kraj jednako kao i Omiš i Makarska. Dvadeset dva kapitula elaboriranog ugovora iz 1646. daleko nadmašuju ona samo 4 iz prvog ugovora iz 1444. Godine 1648. uslijedile su ponovno provale Turaka u Makarsku i paljenja, a tijekom idućih godina, osvajanja i gubljenja teritorija te razne odmazde, zarobljavanja i pogubljenja koje su provodili svi. Dolazilo je novo vrijeme utvrđivanja granica i rješavanja pitanja turske i primorske krize. Pravne nesigurnosti, međutim, unatoč divljanju nije bilo, svjedoči i fra Petar Kačić.⁸⁸

Već 1669.⁸⁹ mirom Mlečana s Turcima, Makarska s Primorjem (a i Rogoznica) pripada faktično i konačno Veneciji, što vidimo na više mjesta, ali je crta razgraničenja povučena tek 1671.⁹⁰ Ta se crta zvala *linea Nani*, ali nije bila konačna.⁹¹ Makarska je opet pravno i politički vraćena na staro, uz jedinu razliku što se Turci nisu „usuđivali“ više provoditi svoja vladarskih prava kao prije.⁹² Mirom u Karlovcima 1699. stvorena je nova *linea Grimani* i „novi posjed“.⁹³ Konačno, nakon Kandijskog (i ostalih parcijalnih sukoba), za Prvoga morejskog rata od 1684. do 1699.⁹⁴ Mletačka je Republika isključila sela Kućice, Rogoznicu i Brela iz tadašnje upravne

⁸⁶ Više u drugom radu: *Pravno-povijesni spomenici i međunarodnopravni značaj općine Lokva Rogoznica* (u postupku)

⁸⁷ Tako i Engelhardt (1893.), opunomoćeni ministar i veleposlanik, član Instituta za međunarodno pravo u briselskoj *Reviji za Međunarodno pravo*, god. 25., br. 1/1893, str. 477.

⁸⁸ Ravlić, J. *op. cit.*, str. 85.

⁸⁹ Nakon napada Turaka na Primorje još 1662. Zbog napada i paleža i sama je Mletačka Republika sugerirala Primorjanima (Primorcima) osvetu koju oni ovaj put uspijevaju okrutno izvršiti nad zarobljenim Turcima. I idućih je godina bilo borbi. *Usp. Lulić, A., op. cit.*, str. 51., 52.

⁹⁰ O tome svjedoči i dolazak turskog emina ponovno u Makarsku nakon mira. <http://blog.dnevnik.hr/marinjurjevic/2010/05/1627630317/islam-u-dalmaciji.html> (pristup: 9. 1. 2017.)

„24. studenog 1671. ... Taj dan bio je ispisan krvlju kao nepovoljan za život ovog naroda. ... Republika je vratila Makarsku i njeno Primorje pod vladavinu Velikog gospodara (Tursku).“ Lulić, A., *op. cit.*, str. 56.

⁹¹ Ravlić, J. *op. cit.*, str. 86.

⁹² Mlečani stoga fizički već zaposješe taj *acquistu vecchio*. *Ibid.* Tako i Benedikta Bučan: „Ali Turci nisu taj kraj, vojnički zaposjeli, pa su Mlečani *de facto* kršili mirovni ugovor.“ *Zbornik...*, *op. cit.*, str. 417.

Godine 1684., u vrijeme rata sultana s Austrijom, mletačka je vojska ponovno okupirala grad. „Republika je s druge strane potvrdila sve prethodno dogovorene privilegije, a dodala je i nove.“ Lulić, A., *op. cit.*, str. 58.

⁹³ Venecijanski tzv. *nuovo acquisto* na koji se protegne ime Dalmacija. Ravlić J., *op. cit.*, str. 86.

⁹⁴ U njemu su Primorjani isto tako istjerali na miran način emina Ah-bega, ali, s druge strane, već 1687. dogodila se katastrofa i „tužan događaj“ kakav se ne pamti. Osamdeset mladih žena odvedeno je u ropstvo nakon što su dovikivale Turcima koji su bili već u povlačenju: *Idite, idite hrabri ratnici i pohvalite se svojim bulama kako su vas primorske žene otjerale sa njihovog kaštela...* Ostali su bili masakrirani. Slična je tuga bila očito kao u Rogoznici 1646./47. Lulić, A., *op. cit.*, str. 58.

Godine 1689. Venecija je opet obećavala opet vrhovništvo „zauvijek“ Makarskoj uz potvrdu po treći put svih privilegija uz koje je dodala i nove „koje su zaslužili svojom nepoljuljanom vjerom i herojskom hrabrošću, boreći se u ratovima Republike bez da su se štedjeli“. Oslobođeni su bilo kakvih nameta (plemići i kneževi) i Venecija opet priznaje njihovu lojalnost, ali čeka idealan trenutak. Priznaje i slobodu uvoza vina i zakone „slavnog grada Venecije“. Lulić, A., *op. cit.*, str. 60.

jedinice Primorja s Makarskom,⁹⁵ nadzirući ih od tada preko omiškoga providura i tek odonda župa više nije u popisu osmanlijskih teritorija.⁹⁶ Potom je povučena ipak i zadnja *linea Mocenigo* 1730.⁹⁷ Ta granica i podjela ostala je sve do pada „Privedre“ 1797. Međutim, dala je Venecija svima i povlasticu apsolutnoga vlasništva i posjeda nad zemljom i napokon oslobađanje od plaćanja državne desetine⁹⁸, ali samo mjestima u priobalju, od Bačine do Rogoznice a ne i Gornjim Brelima, Slimenu, Kučićima i Svinišćima, čime se opet vidi drugačiji i povlašteniji status obalnih plemenitih knezova i stanovnika. A isto se to vidi i u njihovim kasnijim potvrđama plemstva (1780-ih ponajviše⁹⁹, nakon čega u „Austriji“ 80 % plemstva „pada“ zbog političkih i inih te ekonomskih razloga). Glavni je razlog bio i mnogo doseljenika u prekobrdskim krajevima, gdje se izvorno plemstvo počelo gubiti¹⁰⁰, iako su i u Rogoznici nova prezimena pokatkad preuzimala aristokratsku moć, a neka izvorna plemena iščezavala (poput Vojnića, Radića...). Mletačka je Dalmacija bila „skup autonomnih državnica koje su stvarali pojedini gradovi sa svojom okolicom i otoci. Svaka se gradska općina upravljala po svojim posebnim statutima. Na vlasti je bilo plemstvo i građanstvo. Mlečani su u početku gradovima prepustili vlastitu upravu, da ih pomalo skuće i da knez mletački dobije svu vlast u svoje ruke ili da gradska općina bude od njega zavisna.“¹⁰¹ Mlečani su upravo davanjem (ograničene) autonomije htjeli kontrolirati gradove.

Nakon pada Mletačke Republike 1797. Makarska s Primorjem dočekala je u dosta uređenom stanju prvu austrijsku vladavinu i grofa Thurna koji, međutim, još nije htio niti čuti o spajanju Dalmacije s Hrvatskom a također je ukinuo valjanost starih zakona. On ipak nije stigao donijeti konačnu odluku o Primorju i Poljicima i provesti (do kraja) ukidanje drevnih autonomnih pravila i statusa uz novu teritorijalnu i upravnu podjelu zbog nadolazeće francuske invazije. Francuzima je nakon osvajanja Dalmacije bilo u interesu približiti se što više Srbiji, Grcima i Turcima, što nije odgovaralo Rusima koji su se zato iskrcali na obalu pokušavajući dignuti narod za sebe.¹⁰² Sudstvo, uprava i infrastruktura ipak je zapravo najviše procvatela za doba Marmonta i Dandola, odnosno Napoleona koji je ukinuo sve dalmatinske republike (i Rogoznicu i Dubrovnik). Makarskom su okruženju pripali kotari: imotski, makarsko-vrgor-

⁹⁵ Iako su svi granični, Rogoznica nikada nije podlijegala Makarskoj direktno *de facto*.

⁹⁶ Nadbiskupski arhiv Split, *op. cit.*, nesignirani popisi i *župna knjiga 1690.*, kustos prof. dr. don S. Kovačić.

⁹⁷ Najnoviji posjed Venecije *nuovissimo acquisto*. Ravlić, J., *op. cit.*, str. 87. Tako i Bučan u *Zbornik...*, *op. cit.*, str. 418. On je 'zaokružen' nakon rata između Venecije i Turske opet od 1715. Linija *Mocenigo* vjerojatno je tako nazvana po generalnom providuru za Dalmaciju *Alviseu Mocenigu*. Makarska se opet uzdiže i napreduje nakon mira 1718. i utvrđivanja spomenute granice potom. Lulić, A., *op. cit.*, str. 61.

⁹⁸ Ona (zemljarina) nije se plaćala napose na mletačkom *starom posjedu* koji je bio u rukama privatnika i nije podliječio izravno ni porezima. Grgić, I., *op. cit.*, str. 196., 197.

⁹⁹ U Omišu 1783., popis: DAZD, *Stampa...*, *op. cit.*, str. 170-172 (346-348), a Rogoznica od Senata i dužda Reniera 1787.: <http://plemstvo.hr/obitelji/marusic> (pristup: 28. 1. 2017.)

¹⁰⁰ Slično govori i Soldo u: *Zbornik...*, *op. cit.*, str. 348., gdje kaže da se privilegiji nisu odnosili na novo stanovništvo koje se spustilo u Primorje (a i Poljica) zbog Morejskog rata. Tako se u terminacijama općih providura katkada vidi i izriječkom da se novo stanovništvo od njih izuzimalo (i poimenično u potvrđama plemstva). Mlečani su ipak razlikovali Slavene od „svojih“, unatoč istoj vjeri. Ravlić rabi i izraz „oštro razlikovali“.

¹⁰¹ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 88. Mletačkome je knezu zapravo smetala ustanova narodnoga zbora koji je birao i suce i zastupnike, procjenitelje, starješine, dok bi providur imenovao samo serdare i harambaše.

¹⁰² Što su i uspjeli jer mnogo je Primorjana branilo putove Francuzima i uzajamno ginulo dok su se Rusi iskrcavali u Tučepima i okolici. Mnogo je ljudi opet pobjeglo na otoke. Primorci koji „su se željeli suprostaviti najvećem divu Europe“ stradali su gotovo potpuno opet u osveti i paležu koje su poduzeli Francuzi koje je tek vlastita vlada zaustavila u haranju. Više: Lulić, A., *op. cit.*, str. 72., 73.

ski, neretvanski i korčulanski.¹⁰³ Rusi ipak, za razliku od Poljica i Rogoznice, nisu uspjeli dignuti masovni ustanak u Primorju, ali su parcijalno, preko harambaše Ivana Antičića, koji je dobio pismo i od samog ruskog cara, uspjeli mobilizirati sela Igrane, Živogvošće, Drašnice i Podgoru.¹⁰⁴ Gubitci Primoraca bili su veći od ruskih, a još veći od gubitaka Francuza koji su neposluh kažnjavali smrtno i po sličnom principu kao i Turci, zbog „izdaje prijatelja i braće“.¹⁰⁵ Franjevci su savjetovali puk u Gornjem Primorju da se ne buni. Nakon što su i sami Rusi zapalili neke kuće, povukli su se uskoro iz toga primorskog kraja¹⁰⁶, a Marmont je nakon proglašenja osude izdajnika (u vojnim sudovima u Splitu; na smrt ili robiju u Francuskoj) nastavio vladati i raditi u Dalmaciji i Primorju. Stanje se stoga stabiliziralo 1808., a već 1809. Franjo I. pokušao je ponovno okušati ratnu sreću i okružnicom dignuti narod, ovaj put za Austriju, no on poučen prijašnjim iskustvom više nije nasjedao. Ipak oni iz Zadvarja i Omiša sami su krenuli prema Makarskoj, ali mirom u Schönbrunnu Dalmacija je opet vraćena Francuskoj. No, sveopći Napoleonov slom, i to baš u Rusiji 1813. oslobodio je sve, pa i Makarsko primorje, francuske dominacije i neizvjesnosti unatoč dobrim i čak neponovljivim francuskim doprinosom na gospodarskom polju, cestama i infrastrukturi. Pod bečkom palicom uvedena je nova (druga) podjela i vlast, ali je više-manje kroz miran 'samoupravni' život i bez ratova, u što ovdje nećemo ulaziti, dočekana nova država Jugoslavija (dvije) koju su tek svjetski ratovi i Domoinski rat „razbili“ i otvorili put Makarskoj i njezinu primorju da kao dio „Europe“ bude mirno sjedinjena s kontinentalnom Hrvatskom.

3. Organizacija vlasti i društvena stratifikacija Makarske kroz povijest

3.1. Tursko vrhovništvo

Od turskih upravitelja u Makarskoj je stolovao samo *emin*.¹⁰⁷ Uz njega su bili nazir, kontrolor prihoda i mala posada.¹⁰⁸ Glavna je zadaća tih službenika bila da poslovi „skele“ teku dobro.¹⁰⁹ Upravo početkom 17. st. Omer čauš je oduzeo Kačićima trgovački privilegij pa su Kačići dobili tužbu presudom od bosanskog vezira koji im je vratio prava.¹¹⁰ Slične žalbe pa čak i samom sultanu nalazimo u zaostroškom arhivu među ispravama. Emin je inače imao glavnu zadaću skupljati porez, takse i kazne (za izbjeglice) te i globe kod ubojstava i „sumnjivih smrti“.¹¹¹ I Soldo se slaže da je ekonomska i politička eksploatacija ovih krajeva bila glavni interes Osmanlija, a ne previše zadiranje u samoupravu.¹¹² „Kroz cijelo tursko vladanje Primorci su se sastajali u zborove koji su u pravnom i povijesnom smislu bili organi općeg narodnog samoupravljanja. Na njima su se birali predstavnici seoskih vlasti i odlučivalo o važnim pitanjima. Na njima su se donosile lige koje su normativne, pravosudne i izvršne

¹⁰³ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 94.

¹⁰⁴ *Ibid.*, str. 96.

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ Nakon mira u Tilži 7. 7. 1809.

¹⁰⁷ *Zbornik...*, *op. cit.*, str. 345.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ *Ibid.*, str. 345. i 346.

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² „Makarska je (iako nema pismenog priznanja), jednako kao i Crna Gora i Poljica, zadržala svoju gradsku i seosku samoupravu uz minimalno presezanje državne vlasti.“ *Ibid.*

odluke krivično-pravnog i policijskog karaktera, kao i one trajne obaveze, što iz tih odluka proističu za sve stanovništvo, koje je na zboru zastupljeno.¹¹³ Knezovi su kao i oduvijek i svagdje držali policijsko-političku i izvršnu vlast. Svaki je knez imao dva serdara koji su pak imali po dva kapetana koji su upravljali stotinom vojnika.¹¹⁴ Suci su se birali na pedeset ljudi po jedan i imali su po jednog čauša na 25 ljudi.¹¹⁵ Između svih tih knezova bio je 'najstariji knez' iz Makra (najčešće Kačić).¹¹⁶

3.2. Mletačko vrhovništvo

I tijekom Morejskog rata Primorci su održavali skupove, a u ovisnosti o makarskom providuru. Zbor se kod makarskog samostana održavao cijelo vrijeme mletačke vladavine.¹¹⁷ Sama podjela u stanovništvu Makarske može se, umjesto trovrсно kao u Rogoznici i Poljicima, podijeliti jednostavno dihotomijski na plemiće i siromašne, tj. glavare (knezove ili službenike) i težaке. Plemstva je bilo svagdje i nigdje u vrijeme turske vladavine, o čijoj feudalnoj i vojnoj stvarnosti na tom području nema puno.¹¹⁸ No ono je, naravno, zauzimalo najviše funkcije kad je moglo te je u Makarskoj nešto manje nego u Omišu, Poljicima i Rogoznici izražena „težačka“ ujednačenost staleža. No u primorskim selima drugih zanimanja nije ni bilo, osim trgovine, uprave i pomorstva. Mlečanima nije smetala ponovna plemićka stratifikacija, ali samouprava je, iako u Makarskoj više nego u Rogoznici.¹¹⁹ No, „korporativna republika“ nije htjela radikalno mijenjati svoj pristup prema dalmatinskim krajevima još od početka. Na zborovima su se dakle i dalje birali suci, starješine sela (*procuratori delle ville*), ali je vrhovnu vlast imao prvotno knez kojega su postavili Mlečani i omiški providur, a zatim providur koji je stolovao i u Makarskoj. On je bio u makarskoj oblasti „kojoj je pripadala i Vrgorska krajina“.¹²⁰ Knez (gradski) imao je dva svoja činovnika (*cancelliere* – kancelare) za sudbene poslove i kamerlenga (*camerlingo*) za financijske, uz obične činovnike (kojih je pred kraj Venecije bilo 'samo' sedam).¹²¹ Plaća (više) nije bila u naturi, nego u dinarima. Godine 1646. u vrijeme pobune prvi je bio imenovan mletačkim knezom Luigi Cauco, a prvi koji je stolovao u Makarskoj nakon 1684. bio je Antun Bolan.¹²² On je nadzirao mjere i putove. Zbor se održao, zapisano je, 1699. i na njemu je bilo prisutno 116 članova iz Makarske, a Venecijanci nisu bili baš oduševljeni narodnim nadziranjem i emancipiranjem. Venecijanci su pak centralistički uređivali krajeve podijelivši ih isto tako u kotareve u kojima je i dalje „upravna, sudska i vojna vlast bila u istim rukama“.¹²³ „Prema 'Grimanijevom zakonu' zemlja koju su posjedovali Turci

¹¹³ *Ibid.* prema Grgiću. Opći narodni zbor, slično kao i poljički „opći kup(e)ni zbor“, bio je *od vika* obsluživan.

¹¹⁴ *Ibid.*, str. 346.

¹¹⁵ O tome preciznije govore upravo članci (kap.) 1-8 Primorskog statuta. U svakom su kapetanluku bila dakle dva suca. Postojalo je i vijeće svih knezova koje je moglo i (jedino) izreći smrtnu ili kletnu kaznu.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ *Ibid.*, str. 347.

¹¹⁸ Tako Grgić, I., *op. cit.* str. 196. Osmanlijski feudalni sistem nije uveden u Primorju.

¹¹⁹ Ipak, vidimo, mletačka se vlast nije mnogo miješala i uplitala u unutarnje stvari i u „privatni život podanika“. Jedino je i ona, slično kao i Turska, „intervenirala kad je trebalo štititi interese državne vlasti i časti“. Ipak su to bili „zabačeniji dijelovi“. *Ibid.*, str. 419.

¹²⁰ *Ibid.*, str. 348. Godine 1710. neke su se obitelji željele odvojiti čak i od vlasti zbora i stvoriti Makarsku komunu po uzoru na dalmatinske gradske općine.

¹²¹ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 87.

¹²² *Ibid.*, str. 88.

¹²³ *Zbornik...*, *op. cit.*, str. 418.

pripadala je državnoj svojini te Crkvi u detenciji i (plodo)uživanju, ili istaknutijim pojedincima ili obiteljima. A zakupnici i koloni bi plaćali 1/10 plodova.¹²⁴ Nakon pada Mletačke Republike 1796./97. nastala je pomutnja u „redovima“ Makarske i Primorja zbog nadolazeće europske 'najeзде' Austrije i Francuske. Stoga su se opet okupili u zbor kako bi raspravili o budućnosti i uspostavili novi izvršni organ (starješinstvo).¹²⁵

3.3. Vrhovništvo prve austrijske uprave u Dalmaciji¹²⁶

Uoči prvog dolaska Austrijanaca u Dalmaciju, u gradu i okolici nastao je malo poznati građanski nemir pa gotovo i rat.¹²⁷ U prvoj austrijskoj vladavini uprava je bila pod vodstvom „mistnih starješina“, rektora ili sudaca, dvaju sudaca 'prisjednika' te jednog ili dvaju tajnika i nižih činovnika.¹²⁸ U vojničkom pogledu na čelu kotara je bio pukovnik, a u manjim područjima serdari, dok je narod birao pomoćnike harambaša, zamjenike vodnika i po dva čauša. „Time je prva austrijska vladavina očuvala nešto od stare seoske samostalnosti.“¹²⁹ U zboru naroda tada se „pod brijestovima“ birala uprava od 5 osoba.¹³⁰ Godine 1797. za cijelo je Makarsko primorje i za opće dobro odlučeno da se, tobože, stave „pod okrilje krune ugarske“.¹³¹ Stanovnici će ponovno uživati pogodnosti koje će zbor donijeti, a izabrana su i 4 suca koja su položila prisegu s kancelarom. Suci su morali suditi po „Božjim, prirodnim, crkvenim i po onim zakonima koji su stvoreni u Zaostrogu kad se je ovaj kraj sam upravljao, s tim da svećenici i redovnici nemaju glasa kad se bude raspravljalo o krvi, a ako bi glasovi bili podijeljeni napola, suci mogu uzeti još trojicu, te će se pokoriti većini“.¹³² Izabran je i pročelnik za zdravstvo i pukovnik na godinu dana te krvnici. Svako selo bira po jednog krvnika, ali ono je podređeno gradskim sucima i krvnicima. Izabran je trebao biti i seoski stražar. Kazna je bila

¹²⁴ *Ibid.*, str. 419. Država je i dalje uvelike kažnjavanje prepuštala Crkvi.

¹²⁵ „Krenuli su sa svojim zastavama kao što su običavali kad bi se trebali sakupiti u Zbor, kao antička rimska plemena kad bi se okupljala na skupovima. Došavši u Makarsku sakupili su se u Zbor pod brijestovima (opet) kako bi se dogovorili: šta bi se moglo napraviti u tom metežu, kome se obratiti, kako se pobrinuti za javnu sigurnost grada i samog Primorja? Nakon raznih rasprava i opreka, odlučeno je da će narod izabrati i osnovati vlast, takozvano – *starješinstvo* – koje se sastoji od *jednog poglavara i četiri člana*. U znak poštovanja i opće zahvalnosti prema mletačkom patriciju, koji je prije vodio ovaj narod kao Providur, kao poglavar tog starješinstva je izabran *Alvise Soranzo*, i članovi;

Preuzvišeni Ivan Nikolić Dujmović arhiđakon katedrale.

Otac Antonijo Perić, provincijal Reda male braće opservanata.

Plemeniti Klement Ivanišević.

Kapetan Franjo Ivanišević“, Lulić, A., *op. cit.*, str. 67., 68.

¹²⁶ U Makarskoj je ostao uvriježen naziv: „*Prva austrijska dominacija*“. *Ibid.*, str. 70.

¹²⁷ Na Zboru je bilo odlučeno: *napad na kuće*. A Primorjani su se htjeli iskrcati u grad koji su branili građani. „Tko god da je nosio šešir, bilo plemić ili pučanin bio je od njih viđen kao neprijatelj i pokazivali bi ga prstom kao Jakobinca.“ *Ibid.*, str. 69., 69.

¹²⁸ *Zbornik...*, *op. cit.*, str. 349.

Također, barun Matija Rukavina bio je prvi koji je ušao u Makarsku. I on je obećao da će ostati netaknuti sve privilegiji koje su uživali grad i Primorje. „Narod je bio nježno tretiran i uživao je sve privilegije koje mu je dodijelila i Mletačka Republika, tako da je skoro do fanatizma bio odan njegovom veličanstvu Franji I.“ Lulić, A., *op. cit.*, str. 70.

¹²⁹ *Zbornik...*, *op. cit.*, str. 349.

¹³⁰ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 89. a Lulić, A., *op. cit.*, str. 60.: „Parlament odnosno *zbor* održavao se na otvorenom, a u tu svrhu je bilo izabrano mjesto ispod *brijestova* franjevacu u Makarskoj. Ipak osnovna obveza Makarana kao i svih Primoraca je bila: primiti se oružja kad to vremena zahtijevaju i pohrliti na obranu teritorija Mletačke Republike (*prije*), zato su bili smatrani novim stanovnicima vojnih granica u Hrvatskoj.“

¹³¹ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 90.

¹³² *Ibid.*, str. 91.

predodređena za svakoga koji se ne odazove obrani grada. Povlastice su uživali svi stanovnici Primorja, a bile su: jednakost sviju, biranje poglavara preko predstavnika svake godine, vršenje pravde po zakonima, nepodlijeganje daći onoga što se proizvede na domaćem terenu, biranje časnika, obrana i uzajamna vojna pomoć kojoj se nadaju od „kralja“ i njegovih snaga, a povlaštene se obitelji nije smjelo uzimati za galije.¹³³ Thurnovim dolaskom ipak su (ti) zakoni prestali vrijediti.

3.4. Francusko vrhovništvo

U vrijeme francuske uprave i Dandola makarski je okrug bio podijeljen 3 kotara (Makarski, Imotski i Korčula) i podijeljen u 3 općine.¹³⁴ Prvostupanjski „pomirbeni“ sud bio je u samom gradu Makarskoj, a sudbeni stol (viši) u Splitu, dok su niži upravno-sudbeni organi bili serdari. U makarskoj ih je okolici bilo ukupno 6.¹³⁵ Na čelu su bili harambaša koji je čuvao mir i oružane snage s pandurima¹³⁶, a odluke zbora od 1797. nisu dakako više bile u (punoj) snazi. Relativna neuređenost sudstva i uprave i njihova jedinstvenost Dandolovim dolaskom u ime Francuske promijenjena je nabolje. Sudstvo je, prema modernim zasadama, postalo odijeljeno od uprave, a sudilo se i prema francuskim i austrijskim i mletačkim zakonima, a i tada su svi građani bili pred zakonom formalno jednaki.¹³⁷ U početku same vladavine od individualnih organa osnovani su politički inspektori, a Giorgio Beros bio je prvi, koji je potom postao „upravitelj mjesnog starješinstva“.¹³⁸ Nakon godine dana ukinuti su inspektori i formirana je – *Delegacija Vlade*.¹³⁹

3.5. Vrhovništvo druge austrijske uprave u Dalmaciji

Konačno, za stogodišnje austrijske (druge) vladavine (19. st.) makarsko je primorje pripadalo splitskom okrugu. Makarski je okrug kratko egzistirao između 1816. i 1818. „Gornje primorje je bila posebna općina na čelu sa sindikom a središte joj je bilo prvotno u Drveniku“, zatim u Podacama i konačno Gradacu.¹⁴⁰ Sudbeno je Gornje Primorje pripadalo, naravno, Makarskoj.

4. Umjesto zaključka - Statut Makarske i primorja i Primorska liga

Radom u Bogišićevu arhivu u Cavtatu, u kutiji br. IV. (31, 32, 33)¹⁴¹ znanstvenog arhiva naišli smo na podatak koji nije nigdje spomenut niti se znalo za njega, odnosno nije provjeren. Naime, profesor Miroslav Alačević s početka prošloga stoljeća u svojim rukopisima i korespondenciji s Baltazarom Bogišićem (sl. 2. dolje) obavljao je prijepis Rogozničkoga sta-

¹³³ *Ibid.*, str. 92.

¹³⁴ Soldo, *Zbornik...*, *op. cit.*, str. 349.

¹³⁵ *Ibid.*

¹³⁶ Naziv se još uvijek zna rabiti za „policajca“.

¹³⁷ Ravlić, J., *op. cit.*, str. 94.

¹³⁸ Lulić, A., *op. cit.*, str. 71.

¹³⁹ *Ibid.* (sa 3 poddelegacije: Imotski, Neretva i Korčula)

¹⁴⁰ *Zbornik...*, *op. cit.*, str. 350. Soldo piše u „Gracu“ umjesto Gradacu.

¹⁴¹ *Bogišićev arhiv u Cavtatu*, posjećen u srpnju 2016. (ta, kutija IV. nikad nije ni istraživana).

tuta i opisivao povijesni i običajni kontekst toga kraja osvrćući se i na Poljica čiji se „odisaj i uređenje“ nisu mnogo promijenili od 15. st., kada je i nastala prva poznata i dostupna verzija Poljičkoga statuta (koji se nalazi u NSK-u). Prigovara Bogišiću što Poljica stavlja u kontekst samo tog doba. Ono što je zanimljivo jest da se na dvjema stranicama svojeg rukopisa uz Poljički i Rogoznički statut osvrće na navodno treći, onaj Makarske i primorja (u tom „trokutu“). Za posljednji tvrdi da je doznao od fra Zlatovića (vj. Stjepana) koji je, prema iskazu, našao originalnu verziju u (slabo istraženom) samostanskom arhivu u Zaostrogu, gdje je radio, te je prijepis poslao „Akademiji“ u Zagreb. On navodno datira iz godine 1523., dakle 20-ak godina nakon uvođenja turske vlasti u grad i okolicu. Nadalje, opisuje kako je bio pisan na hrvatskom narodnom jeziku, i to također bosančicom, odnosno hrvatskom ćirilicom ili ‘poljičicom’ jednako kao i Poljički stotinu godina prije, a možebitno i Rogoznički iz 1235. i 1236. (Ljubić). Po stilu i odredbama sličio je uvelike također upravo ranijemu, Poljičkom, što će reći da je moguće da su neke norme i običaje preuzeli i „prepisali“ iz susjednih Poljica, ali bilo je upitno je li donošenje statuta bilo moguće u doba osmanlijske vladavine. S druge strane, uz mnogo veću pravnu toleranciju Osmanlija nego se to prije mislilo, nije nemoguće da su prepustili i lokalno javnopravno i kaznenopravno uređenje ili sudovanje Makaranima, ali uz svoje vrhovne ‘odredbe’ (poreznog¹⁴², šerijatskog i dr. prava). Slično je u konačnici bilo i u Poljicima. Moglo se spekulirati i da je statut, odnosno njegova verzija također bio prijepis iz te godine, a označuje opisanu deklaraciju već konstituiranog uređenja otprije (pisanog ili običajnog). Ili je to bio pokušaj bunta stanovništva. On se (original) trebao i dalje nalaziti u Zaostrogu¹⁴³, a nijedan od prijepisa nismo pronašli u opsežnom arhivu rukopisa u HAZU-u (Karbić). To bi bio jedini narodni statut za Makarsku srednjeg i novog vijeka, ne računajući turske namete i pravila kao ni kasnije mletačke privilegije i ugovore ili zakone. Činjenica je da je franjevački arhiv u zaostroškom samostanu bogat jednako pa i više od onog makarskog i u Živogvošću, a, nasreću i dalje očuvan. No nije (bio) potanko istražen budući da su među jedinima dolazili H. Šabanović, Sulejman Bajraktarević i bosanski stručnjaci kratko u 20. st., koji su, istražujući turske spise i bosansku povijest u Makarskoj, konstatali kako je u Zaostrogu pohranjeno mnogo (više) turskih opsežnih isprava i manji broj onih na bosančici s kraja 15. st.¹⁴⁴ Ipak, bio je pronađen (jedan) statut koji je ukratko objavio povjesničar Ivan Grgić u „Zadarskoj reviji“ 1955. godine.¹⁴⁵ Bio je to tzv. statut „Primorske lige“ iz još kasnijega turskog razdoblja, iz 1551. S obzirom na liberalnost hercegovačkog sandžaka kojemu je pri-

¹⁴² „Porez se plaćao po domovima.“ Grgić, I., *op. cit.*, str. 194.

¹⁴³ *Arhiv franjevačkog samostana u Zaostrogu*, uz muzej i biblioteku, posjećen u veljači 2017. Nedavno je tek uz stare oznake raspodijeljen gdje je što, ali još signatura nije dogotovljena.

¹⁴⁴ „Sudeći po sadržaju nekolicine dokumenata, koje sam još dospio da pročitam, ovi dokumenti Zaostroga mogli bi biti interesantniji i od turskih listina Makarske. Kako ni prije, a ni poslije Muderizovića nije po svoj prilici nitko ove spise proučavao, smatram potrebnim, da obradu ovih dokumenata predvidim za iduću godinu (što nema podataka niti o proučavanju tih spisa niti statutu eventualno)... Kako sam otkrio još i šestu košuljicu, u kojoj je bilo 19 turskih i 4 isprave bosančicom s turskim pečatima, prebrojao sam lično svih šest skupina i pri tome se osvjedočio, da oznake komada na pojedinim košuljicama nisu svuda ispravne, ali sam u konačnom svome zbroju dobio 457 komada zajedno sa 12 isprava bosančicom, što se podudara sa brojenjem pok. Muderizovića. Osim toga sam pronašao tri fragmenta turskih isprava, jedan odlomak arapskog kodeksa, jednu ispravu (pismo) na talijanskom jeziku i nekoliko rukom pisanih araka i listova raznih 12 pobožnih i narodnih pjesama na našem jeziku. Na brzinu sam utvrdio, da ima nekoliko dokumenata iz posljednjeg decenija XV. stoljeća, da su ovi dokumenti u većini opsežniji i da je vrlo mali broj sitnih dokumenata.“ Bajraktarević, S. (1952.) Izvještaj o proučavanju turskih dokumenata u Franjevačkom samostanu u Makarskoj, *Ljetopis JAZU*, knj. 59, str. 12, 13.

¹⁴⁵ Grgić, I. (1955.) Statut primorske lige, *Zadarska revija*, god. 4., br. 4/1955, Zadar, str. 193-203

padala i Makarska sa selima te postojanje liga (Zadar, Nin; ali, doduše, izvan Turskog Carstva¹⁴⁶), nije čudan bio zamah samouprave,¹⁴⁷ jer je nadnevak tog statuta – 13.9.1551., a mjesto donošenja sam samostan u Zaostrogu i bez prisutnosti relativno slabe turske vlasti. Domaći su ljudi donijeli upravo svoju vlastitu organizaciju vlasti i regulirali (ponajviše) kazneno sudovanje (zbog anarhije), što je za nas i ovaj rad presudna i olakšavajuća činjenica da doznamo nešto više o pravnim odnosima u Makarskoj, a koji se ne tiču samo Osmanlija. O njima je dovoljno navesti samo osnovne natuknice¹⁴⁸ jer nas zanimaju primarno hrvatska prošlost i hrvatsko pravo toga kraja. Budući da se priča oko jednog i drugog spomenutog statuta više-manje preklapa, jer se Grgić također oslanjao na Zaostrog i HAZU¹⁴⁹, zaključit ćemo ovdje zasad presumptivno kako se radi(lo) zapravo o istom statutu i zakonu, ali s pogreškom u nadnevk (1523.). Zato ćemo ga u drugom radu nastaviti istraživati interpretirati, analizirati i uspoređivati s ostalima jer je gotovo pao u zaborav¹⁵⁰, a pravi je primjer eksplikacije hrvatskih dalmatinskih običaja.¹⁵¹ Kako vidimo, složen je bio odnos Makarskog primorja s Mlečanima i Osmanlijama nakon što su potonji uspostavili svoju vlast nad primorjem u 16. stoljeću. Pritom su Mlečani u pravilu bili agresori koji su želeći naštetiti interesima Osmanlija napadali njihove kršćanske podanike, koji su opet s jedne strane u Mlečanima vidjeli snagu koja bi ih mogla osloboditi od osmanske vlasti, a s druge opasnost od koje traže zaštitu kod samih Osmanlija. Kod povijesne kronologije oslanjanje na fratarske radove nije najzahvalnije rješenje budući da su mnoge teze suvremeni povjesničari osporili, ali im svakako možemo biti zahvalni što su nam svojim entuzijazmom i doticajem s izvornim dokumentima u samostanima, koji su kako crkvena tako i svjetovna baština, pružili priliku da napravimo rad koji će nakon toliko godina prvi prikazati cjelokupni pravno-povijesni kontekst Makarske i njenog kraja u velikoj mjeri. A i sama spomenuta Makarska liga je osobena iz razloga što autori, poput Đure Ljubića, nisu očekivali da su lige postojale i izvan Osmanskog carstva, dapače tvrdili su suprotno. Spomenuti statut je dokaz da je to ipak bio slučaj te je njegova socijalna važnost bila u tome što se vidjelo da Primorje ne odudara i ne zaostaje za drugim dalmatinskim pa i europskim ligama, gildama, konjuracijama i župama koje su bile poznate po solidarnosti i preventivno-represivnom karakteru svojih autonomnih kazneno-društvenih normi.

¹⁴⁶ O tome više: Ljubić, D. (1931.), Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema Poljičkom statutu, *Rad JAZU*, knj. 240/1931, str. 1-104.

¹⁴⁷ Turci su *de facto* očito ostavljali podosta veliku (neprekinutu) seosku samoupravu u svim svojim 'krajinama'. Grgić, I., *op. cit.*, str. 194. Isto tako, vidi se kako Turci (bosanski vezir Mehmed-beg) nisu bili oduševljeni „zakonodavnim“ zborom 1551. (... *zato vam zapovijedamo odma da neimate činiti onde ni jedne zборе, neka vam kažem, nemojte posli reći da vam nismo kazali...*), ali nisu niti kažnjavali fratre i sudionike skupa u Zaostrogu. *Ibid.*, str. 198.

¹⁴⁸ O njima, odnosno o kratkom poglavlju o turskoj vladavini i uređenju vidjeti u: Margetić, L.; Beuc, I.; Čepulo, D. (2006.), *op. cit.*, str. 104. dalje.

¹⁴⁹ Doduše, on je sažetak napisao prema rukopisu (isto tako Zlatovića) koji je (bio) u Akademiji, a u Zaostrogu se mislilo da se original izgubio sve dok ga nije navodno opet pronašao fra Ante Bešlić.

¹⁵⁰ O zaboravu i statutarne i opće (pravne) povijesti Makarske s Primorjem, odnosno Krajinom, govori i Grgić na str. 198. Upozorava također da je riječ o važnosti i za nacionalnu, a ne samo regionalnu povijest.

¹⁵¹ Vidimo također da se i u statutu i ugovorima (s Mletačkom Republikom) navodi kako se opsluživalo i normiralo tako *od starine, vazda, od vika* itd. Ozakonjenje običajnoga prava bilo je tu, slaže se i Grgić, I., *op. cit.*, str. 199, ali ne sustavno kodificirano, što iz broja odredbi i kaznenopravnog naglaska stil statuta svrstava uz bok Rogoznici (te utjecaj, kako i on kaže, rimskog i kanonskog prava uz običajne norme koje su vrijedile i paralelno nezapisane). Također, sličnost s Poljičkim statutom koju spominje Alačević očituje se kako u zboru, tako i u velikomu najstarijem knezu (koji ipak nije dirao niže nadležne), a o ostale ćemo materijalno-pravne odredbe analizirati drugi put.

LITERATURA

1. Bajraktarević, S. (1952.) Izvještaj o proučavanju turskih dokumenata u Franjevačkom samostanu u Makarskoj, *Ljetopis JAZU*, knj. 59, str. 9-13
2. Bajraktarević, S. (1959.), Jedan značajan turski dokument o pobuni u Makarskoj g. 1621., *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, Kostrenčić M. (ur.), Br. 2/1959, str. 69-76
3. Bjelovučić, Z. N. (1907.), Ugovor makarsko-primorskih knezova s mletačkom republikom god. 1646., *Historijsko-filološki razred JAZU*, knj. 32, str. 317-322
4. *Bogišićev arhiv u Cavtatu*, Kutija IV/7, naučni arhiv, posjećen srpnja (2016.)
5. Solovjev A., *Bogišićeva zbirka omiških isprava XVI.-XVII. veka* (1935., Kraljevska akademija Spomenik, Beograd
6. Tadija Smičiklas, *Diplomatički zbornik - Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (1905.), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, sv. 2-7. listine br. 109, 160, 161, 354, 103.
7. Difnik, F. (1986.), *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, Splitski književni krug, Split
8. *Državni arhiv u Zadru*, DAZD-33, posjećen u srpnju i prosincu (2016.)
9. Engelhardt (1893.) *Revue de droit international*, God. 25., Br. 1/1893, str. 445-455
10. Glavan, B. (2013.), Neki aspekti pravnog položaja žene u Ninu, *Historijski zbornik*, God. 1.XVI, br. 1/2013, str. 25-45
11. Grgić, I. (1955.) Statut primorske lige, *Zadarska revija*, God. 4., Br. 4/1955, str. 193-203
12. Hammer, J. (1834.), *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Knj. II., Pestha
13. <http://blog.dnevnik.hr/marinjurjevic/2010/05/1627630317/islam-u-dalmaciji.html> (pristup: 09.01.2017.)
14. <http://plemstvo.hr/obitelji/ivanisevic> (pristup: 28.01.2017.)
15. <http://plemstvo.hr/obitelji/marusic> (pristup: 28.01.2017.)
16. Kaer, P. (1996.), *Makarska i Primorje*, Matica hrvatska, Ogranak Rijeka, pretisak izd. iz 1914.
17. Kovačić, S. (2008.), Iz povijesti župe, sela i kraja - Srdanovići..., *Zov rodnih ognjišta*, God. 14., Br. 1/2008, Župni ured Kučiće, Kučiće, str. 15-44
18. Kovačić S. (2010.), Knjiga općena, matica crkvena..., *Slovo*, sv. 60, Zagreb, str. 477-504.
19. Lago, V. (1870.), *Memorie sulla Dalmazia*, God. 2., Br. 3/1870, Grimaldo Venezia
20. Lulić, A. (1860.), *Compendio storico cronologicodi Macarsca e del suo litorale, ossia Primorje*, Tip. V. Oliveti e Giovannizio, Spalato (Split)
21. Ljubić, D. (1931.), Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema Poljičkom statutu, *Rad JAZU*, knj. 240, str. 1-104
22. Margetić, L.; Beuc, I.; Čepulo, D. (2006.), *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu - studijsko gradivo*, PFZG, Zagreb
23. Matošević, A. (2005.), Srednjovjekovne latinske povelje, *Gradivrh*, God. 2., Br. 2/2005, Tuzla, str. 217
24. *Nadbiskupski arhiv u Split*, izdvojeno, posjećen travnja (2016.)
25. Novak, G. (izd. 2004.), *Povijest Dalmacije*, knj.1, Marjan Tisak, Split

26. Ravlić, J. (2000.), *Makarska i njezino Primorje*, Matica hrvatska, Famix Metković, pretisak izd. iz 1934.
27. Strohal, I. (1911.), *Statuti primorskih gradova i općina (bibliografski podaci)*, Posebna izdanja JAZU, Svesci 15-16
28. www.makarska.hr/hr/povijest-i-kulturna-bastina/29 (pristup 09.02.2017.)
29. *Zbornik znanstvenog savjetovanja o Makarskoj i Makarskom primorju 28.-30. rujna 1969. (Makarski zbornik 1) (1970.)*, više autora, Ravlić J. (ur.), JAZU - Franjo Kluz, Makarska

Summary

GENERAL AND LEGAL HISTORY OF MAKARSKA AND ITS LITTORAL UNTIL AUSTRIAN RULE

Makarska with its Littoral covers the area south of Omiš and borders on Omiš Riviera and Poljica while south at Bačina makes the completion today of Central Dalmatia. With the main town of Makarska and twenty surrounding villages played an important role in history as a borderline Ottoman and later Venetian and Austrian territory. From the original self-governance through attempts of adherence to Venice fell in two centuries of Ottoman Empire of which are still the misconception that it was only a «tyrannical». It was to his reign in the 16th century enacted criminal law and public law of local governments of "Primorska league". About general and legal history is written in the first half, then in the second chronological order of the distribution and organization of government and at the end are reports on research about the statutes of Makarska and the Littoral from 1523/1551.

Keywords: *Makarska, Makarska Riviera and the Krajina, legal history of Makarska, the statute of Makarska and the Littoral, Primorska liga 1551.*